

С. Г. МЕЛЕНКО

КРИТИКА ПРИВАТНО-ВЛАСНИЦЬКИХ ТА СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДІВ ПЛАТОНА У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ АРИСТОТЕЛЯ

Здійснено спробу аналітичного огляду аристотелівських ідей, сформульованих ним на протипагу платонівським поглядам, щодо структури соціальної складової держави та впливу приватної власності на процес розбудови даного територіального утворення.

Ключові слова: Платон, Аристотель, приватна власність, суспільна власність, держава.

Предпринимается попытка аналитического рассмотрения аристотелевских идей, сформулированных им в противовес платоновским взглядам, относительно структуры социальной составляющей государства и влияния частной собственности на процесс формирования данного территориального образования.

Ключевые слова: Платон, Аристотель, частная собственность, общественная собственность, государство.

The article presents an attempt to make an analytical review of Aristotle's ideas concerning the structure of the state's social constituents and the influence of private property on the process of their territorial extension. These views of Aristotle are completely controversial to those of Plato.

Key words: Plato, Aristotle, social property, state.

Аристотель Стагірит – давньогрецький філософ та вчений-енциклопедист, учень Платона, засновник Перипатетичної школи¹. Філософсько-правові погляди мислителя помітно відрізнялися від наукових позицій його попередників. Це був апологет порядку, тверезомислячий філософ-раціоналіст, який обґрунтовував свої ідеї за допомогою теоретичних аргументів, а не міфів. Реаліст, а не утопіст, він цікавився насамперед природними і соціальними основами моралі та права². Відмінність концепцій Платона та Аристотеля криється у різному підході до визначення поняття ідеалу, в тому числі й у процесі формування особистих наукових позицій щодо проблем приватної власності зокрема та соціальної сутності держави загалом. У платонівській системі ідеал являв собою результат зовнішнього втручання, тоді як у Аристотеля – криється у самих речах і його пошук та дослідження можливі в процесі безпосереднього порівняльного зіставлення понять та речей. На думку Аристотеля, закон «відкривається» в процесі спостереження за природою, в чому й виявляється природничо-правова суть сформульованих ним концептуальних ідей. При цьому не можемо констатувати розрив, як може здатися на перший погляд, між платонівським ідеалізмом та аристотелівським реалізмом, а лише зафіксувати радикальне зміщення методологічного «центру» філософського пізнання з ідеалістичних (Платон) на природничі (Аристотель) основи³.

Протягом значного періоду часу творчість Аристотеля викликала живий інтерес у цілому ряду дослідників. На його працях виховувалося не одне покоління філософів, правників, соціологів, політологів та ін. Представники переважної більшості галузей науки як гуманітарного, так і природничого напрямку знаходили у працях філософа раціоналістичне зерно, яке досить часто перетворювалося у

функціональне начало розробки нових фундаментальних наукових напрямів. Державно-правові погляди мислителя у різний час досліджували такі вчені, як Т. Аквінський, Ж.-П. Вернан, А. Доватур, С. Ф. Кечек'ян, Ф. Коплстон, М. А. Кравцов, В. С. Нерсисянц, С. М. Трубецкой, А. М. Чанишев та багато інших. Однак, завдяки багатогранності та майже всеосяжності, творчість Арістотеля і нині є досить цікавою для вивчення та актуальною для процесу наукового пізнання.

Порівняльний аналіз державно-правових ідей Платона та Арістотеля, на наш погляд, слід розпочати з того, що Платон основою розвитку та процвітання держави вважав монолітно сформований соціум, у якому було зведено нанівещь індивідуальні особливості людини. Арістотель, у свою чергу, вважав такі погляди свого учителя не тільки помилковими, але й у край шкідливими для держави, адже вказані обставини могли призвести до її цілковитої загибелі (Політика, 1261 b, 7)⁴. Тому не викликає подиву той факт, що Арістотель робив основний наголос на індивідуальних особливостях людини – носія громадянського статусу, як елементарної частини соціальної структури сім'ї, яка, в свою чергу, була, за уявленнями філософа, первинною консолідуючою ланкою суспільства, а відтак найпростішою структурною одиницею держави як цілісно-соціального утворення. У сформульованих філософом концепційно-дискусійних питаннях тісно перепліталися правова та етична проблематики. Такий феномен зумовлювався розумінням того, що благо держави і стан правопорядку знаходяться у прямій залежності від рівня розвитку моральних якостей її громадян⁵.

Критикуючи твердження Платона про «шкідливість» приватної власності, Арістотель зазначав, що людина найбільше піклується про те, що належить їй особисто і меншою мірою піклується про те, що є спільним (Політика, 1261 b, 34 – 36)⁶. Екстраполюючи зазначену константу на сферу суспільних відносин, мислитель розпочинає критику положень Платона, у яких нівелюються сімейні цінності, шляхом доведення переваг спільності дружин та нащадків. Відповідно до бінарної особливості цих відносин Арістотель проаналізував негативну сторону даного явища, вказуючи, зокрема, на те, що в разі існування у батька тисячі синів, між ними втратиться сакральний зв'язок, що неодмінно призведе до виникнення сумнівів, які обов'язково трансформуються у зневагу не тільки між старшим та молодшим поколіннями, але й викличуть появу антагоністичних настроїв у межах однієї вікової групи. З огляду на особливості психологічної сутності людей, Арістотель зазначав, що кожна особа обов'язково шукатиме або саме свого нащадка, або власних батьків на підставі ознак схожості, яка має місце не тільки у соціальному середовищі, але й у тваринному світі. Це, у свою чергу, призведе до індивідуалізації особистості, наслідком чого буде створення окремих замкнутих суспільних груп, об'єднаних на основі кровної спорідненості, тобто фактично до відновлення інституту сім'ї. З іншого боку, Арістотель прогнозував ескалацію у такому суспільстві соціально-небезпечних конфліктів, адже із зникненням таких стримуючих факторів, як сімейні відносини, що ґрунтуються на морально-етичних постулатах, зникають механізми нівелювання міжособистісної психологічної напруги, які вироблялися протягом періоду еволюційного становлення людини як соціально-утворюючого феномена.

Використовуючи власну антитезу щодо спільності дітей та жінок, сформульовану для обґрунтування хибності поглядів Платона про соціальну структуру держави, Арістотель повертається до аналізу платонівського вчення щодо сфери соціально-матеріального буття, зокрема форм власності. Загальновідомо, що Платон у своїх творах проголошував примат загальної власності над приватною.

Арістотель же, екстраполюючи аксіологічні принципи сімейних відносин на матеріальну сферу буття ставив слушне запитання: «Якщо навіть діти та жінки повинні належати окремим особам, то чи буде кращим, якщо власність і користування нею будуть загальними?» (Політика, 1263 а, 3)⁷. Взавши за приклад земельну власність, як єдиний основний, а тому і найбільш продуктивний засіб тогочасного матеріального виробництва, Арістотель пропонував проаналізувати три можливі варіанти розвитку інститутів приватної та суспільної власності на зазначений об'єкт та на результати його використання:

1. Земельні ділянки знаходяться у приватній власності, а врожай – у загальнодержавній;

2. Земля знаходиться у загальній власності та обробляється спільними зусиллями, але результати праці використовуються у приватному порядку;

3. Земля та врожай знаходяться у загальній власності (Політика, 1263 а, 4-8)⁸.

Як бачимо з двох перших арістотелівських тез, у процесі їхнього формування філософ намагався шляхом логічної фіксації умовиводів відобразити всі можливі варіанти симбіозу приватної та загальної власності в царині володіння і користування землею та розпорядження результатами такої праці. Зі змісту третього формулювання мислитель взагалі виключає приватну форму власності як таку. Цікавим є те, що всі три арістотелівські «формули» створювалися ним на протигагу єдиній, яка вже на той час стабільно використовувалася протягом періоду життя не одного покоління людей та була найбільш поширеною та сприйнятою в соціумі – приватна власність як на землю, так і на врожай.

Шляхом експериментального соціально-правового, психологічного, морально-етичного моделювання різноманітних життєвих ситуацій мислитель приходив до логічно-обґрунтованих висновків, які полягають у тому, що досягнення загальносоціальної рівності як у процесі трудового використання земельних ресурсів, так і під час поділу отриманих результатів цієї праці буде неможливим, а відтак відносини у цій сфері приречені на нерівність. Зокрема, на думку філософа, справедливі нарікання викличе поведінка тих осіб, які багато споживають, хоча мало працюють, з боку осіб, які багато трудяться та мало одержують (Політика, 1263 а, 15)⁹. При цьому Арістотель виходив із феномену не одноманітності, різноплановості людської натури, адже переважна більшість населення воліла б докласти менше власних зусиль до процесу спільної праці, але водночас отримати більшу частку від результатів такої діяльності. Така обставина, на думку філософа, була б соціально-дестабілізуючим фактором у разі домінування суспільної форми власності над приватною. І взагалі, сфера людських взаємовідносин приватного характеру важко вписується у коло проблематики загальносоціального порядку. А тому, на переконання Арістотеля, не слід змінювати той порядок використання власності, який не тільки склався протягом багатьох століть існування людського соціуму, але й формувався завдяки звичаям та піддавався упорядкуванню на нормативній основі правильних, на думку філософа, законів, а саме – примат приватної власності при збереженні відносності власності суспільної. Завдяки цьому можна уникнути не тільки соціальних потрясінь та суперечок, але й досягти більшої вигоди як для приватного виробника, так і держави в цілому.

Корінну помилку сократівського проекту, від імені якого вів діалог Платон, Арістотель вбачав у неправильності його основної передумови. Проблема полягала у тому, що потрібно прагнути досягнення відносної, а не абсолютної єдності

як сім'ї, так і держави. Якщо ця єдність зайде занадто далеко, то сама держава буде знищена. Навіть якщо цього і не станеться, державне утворення на шляху до своєї загибелі стане гіршим, тобто фактично оберє регресивний напрям свого подальшого існування (Політика, 1263 b, 30-35)¹⁰. Адже задля досягнення абсолютної соціальної єдності в державі, нищівної деградації зазнають такі соціально-утворюючі та регулятивні інститути, як сім'я, морально-етичні цінності, приватна власність тощо. А із втратою ними свого впливу на суспільну складову державного утворення загрозливих масштабів набудуть соціальні конфлікти, зниження продуктивності праці – те, що в кінцевому підсумку невідворотно відобразиться на загальному становищі держави в цілому. Тому втрата системи суспільно-ціннісних орієнтацій, факторів стримування та виховання соціальних мас у синтезі з процесом зниження продуктивності праці та, як наслідок, економічним занепадом невідворотно призведуть до нежиттєздатності такого державного організму.

Допускаючи можливість запровадження всеохоплюючої майнової рівності на основі логічно не виважених або, як вказував Арістотель, нерозсудливих, нормативних актів, філософ зауважував, що у разі існування в державі великих обсягів матеріальних цінностей майна, зосереджена в руках кожного члена суспільства, може бути надмірно великою, що спричинить появу всеохоплюючої розкоші, а у разі обмеженої кількості матеріальних ресурсів, зосереджених на теренах держави, може статися так, що кількість майна, яке опиниться у власності окремого індивіда, буде занадто малою, внаслідок чого його життя стане жалюгідним. Відштовхуючись від вказаної ідеологеми мислитель зазначав, що лише зрівняння громадян у плані володіння ними приватною власністю на законодавчому рівні буде недостатнім, а тому потрібно прагнути впровадження чогось «серединного» задля вирішення даної проблеми. І дійсно, якщо у першому випадку частка приватної власності зосереджена в руках одного володільця буде великою, і таке явище розповсюдиться на всіх членів суспільства, у виробників відпаде потреба виготовлення будь-якої продукції, внаслідок чого в структурі соціуму зникне прошарок індивідів, зайнятих у секторі реального виробництва, тих, які своєю працею створюють матеріальний базис життєздатності держави. Фактично буде припинено виробництво нових матеріальних цінностей, що, у свою чергу, призведе до непомірного використання вже наявних ресурсів, а це протягом певного періоду часу призведе до їх повної ліквідації. Зазначені процеси призведуть до повного знищення матеріального базису держави, у результаті чого не вдасться уникнути її занепаду та загибелі.

У процесі аналізу другого прикладу, наведеного Арістотелем, також можна простежити невтішні тенденції розвитку подальших подій для населення та й для держави в цілому. Адже невелика кількість матеріальних ресурсів, зосереджена в руках однієї особи, надзвичайно ускладнює процес їх ефективного використання з метою отримання додаткового продукту. Внаслідок чого особи, зайняті у сфері виробництва матеріальних благ, не зможуть надалі виконувати власні функції через брак матеріальних ресурсів, що, в свою чергу, призведе до їх занепаду та повного зубожіння. Слід також зауважити, що в результаті повного переділу власності матеріальні ресурси неодмінно опиняться у руках осіб, які не знайдуть їм ефективного застосування у силу різних причин, як то відсутність певної кваліфікації, навичок, і навіть завдяки природній нездатності виконувати певні дії, пов'язані з виробництвом соціально-необхідної продукції. Внаслідок чого отримані

цими представниками соціуму матеріальні ресурси будуть бездарно витрачені такими особами та безповоротно втрачені для суспільства. Синтез зазначених явищ призведе до виявлення тенденції до ще більшого зубожіння серед громадян, яке, у свою чергу, є джерелом смуту та злочинності (Політика, 1265 b, 10 – 15)¹¹. Процес збідніння населення знову ж таки призведе до підриву економічних основ держави, результатом чого буде її економічний занепад та повне зникнення.

Щодо земельної власності філософ зазначав, що всю територію держави слід поділити на дві частини: одна з них повинна перебувати у загальному користуванні, а інша – у приватному володінні. Кожна з цих двох частин знову ж таки повинна бути поділена на дві: дохід з однієї частини землі, що знаходилася у загальному користуванні, слід спрямувати на відправлення релігійних культів, а з іншої – має покривати витрати на влаштування сисситій (спільних трапез для громадян). Одна частина приватновласницьких земель повинна розташовуватись на кордонах держави, а інша – поблизу міста, щоб у всіх громадян було по два наділи – по одному у кожній частині приватновласницьких земель. Крім того, на думку мислителя, так буде дотримано принципів рівності та справедливості, а також сформується загальносоціальна ідеологія, яка відобразиться на загальних настроях громадян, адже у ті часи досить поширеними були випадки, коли особи, чії земельні ділянки розташовувалися поблизу кордонів держави, керуючись особистими приватновласницькими інтересами, часто діяли усупереч інтересам держави (Політика, 1330 a, 10 – 20)¹².

Розглядаючи наведену Арістотелем аргументацію власних поглядів, можна зазначити, що відповідно до принципу належності приватної власності на землю тільки громадянам, він пропонував четверту частину доходів, які можна було отримати на теренах держави від використання основного на той час засобу виробництва, зокрема землі, передавати на духовно-релігійні потреби. Ще четвертину – використовувати для селекції серед громадян товариських стосунків завдяки регулярному проведенню сисситій, а половину зазначених доходів залишати у власності усіх громадян, попередньо поділивши земельну власність між ними порівну. Цікавим є також те, що Арістотель жодним чином не торкається проблем оподаткування зазначених доходів, хоча в основному переліку життєво необхідних для держави потреб він наводив володіння необхідною кількістю грошових коштів для власних та військових потреб (Політика, 1328 b, 5 – 15)¹³.

Щодо бажаного порядку в державі, то філософ вважав перетворення земле-робів на рабів необхідною для цього умовою, причому вони повинні бути різної національної належності та не мати «гарячого» темпераменту, що, у свою чергу, зробить цей соціальний прошарок не тільки надзвичайно корисним, але й зведе до мінімуму можливість зародження серед суспільної маси рабів духу бунтарства. Землероби, які проживатимуть на приватних землях, повинні належати власникам цих наділів, а на суспільних – належати до загальної власності.

З огляду на зазначене, доходимо висновку, що Арістотель, критикуючи вчення Платона, приходить до цілком нових якісних результатів, які стали основою розробки його філософсько-правового вчення в цілому. На протигагу припущенням, сформульованим його вчителем, мислитель проголошує інститут сім'ї основною системоутворюючою ланкою державно-правового організму. Дотримуючись принципу доведення від протилежного, критикує платонівські положення щодо примату колективної форми власності над приватною та обґрунтовано доводить приватновласницьку сутність економічного базису держави. Тому вчення Арісто-

теля, ґрунтуючись на критичному підході до постулатів, сформульованих Платоном, є якісно новим етапом розвитку філософської науки в цілому та її державно-правового напрямку зокрема.

1. *Античная философия*: Энциклопедический словарь. – М.: Прогресс-Традиция, 2008. – С.164. 2. *Філософія права*: Підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / За ред. д-ра філос. наук О.Г.Данильяна. – Х.: Право, 2009. – С.46. 3. *Федорова М.М.* Классическая политическая философия. – М.: Весь Мир, 2009. – С.23. 4. *Аристотель*. Сочинения: В 4-х томах. – Т. 4. – М.: Мысль, 1983. – С.405. 5. *Філософія права*: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / За ред. д-ра філос. наук О. Г. Данильяна. – Х.: Право, 2009. – С. 46. 6. *Аристотель*. Сочинения: В 4-х томах. – Т.4. – М.: Мысль, 1983. – С.405. 7. *Аристотель*. Сочинения: В 4-х томах. – Т. 4. – М.: Мысль, 1983. – С.409. 8. Там само. – С. 409. 9. Там само. – С. 410. 10. Там само. – С. 412. 11. Там само. – С. 416-417. 12. Там само. – С. 608. 13. Там само. – С. 603.